

TÜRK MODERNLEŞME TARİHİ SÜRECİNDE ADALET PARTİSİ BAĞLAMINDA MUHAFAZAKÂR SİYASET ARAYIŞI

Mahmut Deniz TANSİ¹

Öz

Adalet Partisi (AP), tanımlanmamış Türk tipi muhafazakarlık açısından önemli bir konum teşkil etmektedir. Pek çok hükümet kuran AP, bir yandan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrası, DP'nin devamı olmak, siyasal mücadele verirken, askeri vesayet ve yeni kurumların etkisi bir yandan da “eski DP'lilerin affı” başlığında DP kadrolarının baskısı arasında kalmıştır. AP'nin muhafazakâr siyasetteki konumu ise 1960'lı yıllarda planlı kalkınma, hızlı sanayileşme, kendi siyasal iktidarında düşük enflasyon, yüksek kalkınma hızı ile, belirginleşen sosyal sınıflar, sanayi burjuvazisi-küçük ve orta ölçekli burjuvazi arasında yaşam tarzı, gelir dağılımı farkı arasında ayrımlardan doğan; Milli Nizam Partisi (MSP), Milli Selamet Partisi (MSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) unsurları çerçevesinde belirlenmiştir. 1980'deki 24 Ocak kararları ile neoliberal bir ekonomik programa oturmuş, muhafazakarlığı Batı'daki benzerleri gibi, 12 Eylül sonrasında, kapatılmasının ardından, geleneği devam ettiren partilere yansımıştır. Süleyman Demirel'in siyasal kişiliği de bu zeminde vurgulanmıştır. Çalışma tarihsel süreç, modern siyaset bilimi bağlamında ele alınmış, muhafazakarlığı AP bağlamında, muhafazakâr siyasetin doğduğu İngiltere örneğiyle karşılaştırmalı olarak çözümlemeyi ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler : Türk politikası, 1960-1980 Türkiye'de sağ siyaset, Muhafazakarlık, DP-AP-DYP siyasal süreçleri.

Jel Sınıflandırması : N95.

¹ Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, dtansi@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8321-3244.

Atf / Citation (APA 6):

Tansi, M. D. (2021). Türk modernleşme tarihi sürecinde Adalet Partisi bağlamında muhafazakâr siyaset arayışı. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 924–937. <http://doi.org/10.25287/ohuiibf.789655>

WHILE TURKISH MODERNISM PROCESS CONSERVATIVE POLITICS' SEEKING IN THE CONTEXT OF ADALET PARTISI

Abstract

Justice Party (AP) constitutes an important point for undefined Turkish type conservatism. AP has founded several cabinets, tried to keep the balance between military tutelage and former DP staff despite her political predecessor. AP's location in conservative politics is related 1960's planned development, rapid industrialization, even in her political power era rapid development, lower inflation. So it has created differences among social classes, especially about grand bourgeoisie and small-middle seize bourgeoisie. It meant the decomposition for the conservative politics for the new political parties such as National Order Party (MNP), National Salvation Party (MSP), Nationalist Action Party (MHP). AP declared January 24, 1980 economic pocket, included the transition from import substitution to free market model. So it has reached neoliberal program with conservatism. It has reflected after 1980 military coup military junta and new political parties, in spite off AP's abolishing process. In the study AP's conservatism is compared with British conservatism why conservatism emerged in Britain. Also modern political science and historical process is used as methodology.

Keywords : Turkish politics, Conservatism, 1960-1980 Political right-wing in Turkey, DP-AP-DYP political processes.

Jel Classification : N95.

GİRİŞ

Çalışma, teorik olarak Türkiye’de sağ partilerin muhafazakârlık çerçevesinden analizini içermektedir. Siyasal teorilere dayalı bir metodoloji izlenecektir. Bu anlamda, siyaset teorilerinin özellikle muhafazakarlık teorileri tarihsel, sınıfsal ve ideolojik boyutuyla ele alınacaktır. Çalışmanın ana teması AP’nin “Türk tipi muhafazakarlık” iddiasının Türk siyasal yaşamında ve sağ siyasette nasıl bir rol oynadığıdır. Bu anlamda çalışma, Türk siyasal yaşamında muhafazakarlığın gelişimi ve boyutlarının analizinde teorik yaklaşımları ve tarihsel süreçleri içermektedir.

Muhafazakarlık, modern Osmanlı-Türk siyasal yaşamındaki anlamıyla, kavramsal olarak doğduğu Britanya başta olmak üzere, Avrupa ve Amerika’da farklı içeriklerde ele alınabilmektedir. 17. Yüzyılda, Kral II. Charles’ın Cromwell sonrası tekrar tahta çıktığı Britanya’da, “kral”ın yetkilerinin olduğu gibi korunmasını savunan Tory’ler, 19. Yüzyılda kurulan Britanya Muhafazakâr Partisi’nin temeli olmuştur. Bir başka açıdan Fransız devrimi ve aydınlanma karşıtı tezleriyle, Britanya Muhafazakâr Partisi’nden önce Edmund Burke, muhafazakâr ideolojinin kurucusu sayılmıştır. Muhafazakarlık kimi zaman statükoculuk, kimi zaman aydınlanma karşıtlığı gibi ön kabullerle değerlendirilse de orijinal anlamındaki “koruma”dan yola çıkarak, devrim değil ama evrim yoluyla değişime açıktır. Hatta irdelendiğinde diğer kuramsal-teorik yaklaşımlardan daha esnek bir tutum aldığı da gözlemlenecektir. Edmund Burke, İngiliz ve Fransız devrimlerini hedef alarak, değişimden ziyade, değişimin şiddet ve zorla ortaya konulmasını, evrim yoluyla değişimi, söz konusu eleştirilerinden yola çıkarak ortaya koymaktadır.

“Onlar (İngiliz ve Fransız devrimciler), harekete geçme fikrini cahil insan aklının bir düşüncesi olarak görürler. Diğer devrimcilere gelince, onlar büyük bir patlamada tüm antik çağ örneklerini, parlamentonun tüm emsallerini, kanunlarını ve imtiyazlarını havaya uçurmak için yeraltına mayın döşemişlerdir. Onlar “insan haklarının” sahibidir. Karşılarına alternatif bir formül getirilemez ve hiçbir argüman onlar için bağlayıcı olamaz. Uzlaşmayı ya da orta yol bulmayı istemezler. Tam olarak taleplerine uymayan her şey onlar için sahtekârlık ve adaletsizliktir. İnsan haklarının bu savunucuları hakların devamlılığını sağlaması, hak yönetiminde adil olunması veya hakların korunması için herhangi bir yönetime yetki vermez” (Edmund, 2013: 307–313).

Muhafazakarlık, modern Osmanlı-Türk siyasal yaşamındaki anlamıyla, kavramsal olarak doğduğu Britanya başta olmak üzere, Avrupa ve Amerika’da farklı içeriklerde ele alınabilmektedir. 17. yüzyılda, Kral II. Charles’ın Cromwell sonrası tekrar tahta çıktığı Britanya’da, “Kral”ın yetkilerinin olduğu gibi korunmasını savunan Tory’ler, 19. yüzyılda kurulan Britanya Muhafazakâr Partisi’nin temeli olmuştur. Bir başka açıdan Fransız devrimi ve aydınlanma karşıtı tezleriyle, Britanya Muhafazakâr Partisi’nden önce Edmund Burke, muhafazakâr ideolojinin kurucusu sayılmıştır. Muhafazakarlık kimi zaman statükoculuk, kimi zaman aydınlanma karşıtlığı gibi ön kabullerle değerlendirilse de orijinal anlamındaki “koruma”dan yola çıkarak, devrim değil ama evrim yoluyla değişime açıktır (Edmund, 2013). Hatta irdelendiğinde diğer kuramsal-teorik yaklaşımlardan daha esnek bir tutum aldığı da gözlemlenmektedir.

Ülkemizde ise muhafazakarlık resmî ideoloji olarak modernleşme tarihinde herhangi bir siyasal oluşumun tüzüğünde ve programında Adalet Partisi (A.P) kadar vurgulanmamıştır. İttihat Terakki ana bir yapı olarak kabul edilirse, ne Ahrar Fırkası, ne Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, bu bağlamda Hürriyet İtilaf Fırkası, I. TBMM’deki 2. Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, kimi zaman muhafazakarlıktan ziyade “geleneksel-liberal” gibi, Emre Kongar’ın tanımladığı (Kongar, 2012) zeminde ya da Frederick Frey’in Demokrat Parti’de somutlaştırdığı ticari burjuvazi ve köylülükle birleşen, II. Elit ile tarif edilmiştir (Frey, 1965). AP, 1960’lı yıllarda, hem Demokrat Parti (DP) siyasal mirası, hem de hızlı kentleşme ve sanayileşme, hızlı kalkınma, düşük enflasyon döneminde, siyasal spektrumun ideolojilerle nitelendirmeye çalışıldığı bir süreçte, “muhafazakâr” bir parti olarak belirginleşmiş, resmi tanımına yerleştirmiştir. Bunun yanı sıra Milli Selamet Partisi (MSP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)’nin farklı muhafazakarlıkları ile sınıfsal olarak ayrılmıştır (Ahmad, 2015). Bu çalışmada, tarihsel boyutta, sınıfsal, ideolojik zeminde AP’nin Türk tipi muhafazakarlık iddiası doğrultusunda nasıl bir rol oynadığı tarihsel misyonu ele alınmaktadır.

I. TEORİK ÇERÇEVE

Muhafazakarlıkla ilgili tanımlar, akademik ve siyasal alanda, farklı bakış açılarıyla ele alınmaktadır. Bekir Berat Özipek’e göre, muhafazakarlık;

(...) insanın akıl, bilgi ve birikim bakımından sınırlılığın inanan, bir toplumun tarihsel olarak sahip olduğu aile, gelenek ve din gibi değer ve kurumlarını temel alan, radikal değişimleri ifade eden sağ ve sol siyasi projeleri reddederek ılımlı ve tedrici değişimi savunan ve siyaseti, bu değer ve kurumları sarsmayacak bir çerçeve içinde sınırlı bir etkinlik alanı olarak gören bir düşünce stili, bir fikir geleneği ve bir siyasi ideolojidir (Özipek, 2020).

Ernur Genç ve Tuba Coşkun ise, muhafazakarlığın tanımındaki zorlukları öne sürmektedirler:

Muhafazakârlığın yerinde bir tanımlanması ve analizi için en büyük engellerden birisini, “muhafazakâr” kavramının kendisi oluşturur. Bir kavram olarak “muhafazakarlık” (conservatism), Türkçe’de türetilmiş haliyle, “muhafaza” ve “kâr” kelimelerinin bir biresimidir ve sonuna da bir dünya görüşünü/ideolojiyi, bir duruşu, taraflılığı/taraftarlığı ifade etmesi anlamında “lık” (ist) ekini almıştır. Muhafaza, korumayı, saklamayı, hafıza ve hatırlamayı imleyen bir kavramdır; muhafaza, hafıza yani bir şeylerin kolektif zihinlerde yer etmişlik hali ve onun hatırlanabilmesidir. Yine muhafaza kavramıyla buradaki bağlamı çerçevesinde ilişkilendirilebilecek “muhafız”ın da bir şeyin değişmemesi için onun bekçiliğini yapan, koruyan, koruyucu vb. içerimleri söz konusudur. “Kâr” Farsça kökenli bir kelime olup, buradaki bağlamı açısından yapının, değerlerin, statülerin vb. korunmasının fayda, kazanç ya da sağlayacağını ve bunların talep edilmesini dile getirmektedir (Genç & Coşkun, 2015, s. 27–40).

Begüm Burak ise, ülkelerin, kendi konumlarına göre, değişik muhafazakarlık akımlarını kendi içinde barındırdığını ifade eder:

Klasik muhafazakarlık kıta Avrupa’sında gelişmiş olmakla birlikte, tüm kıtanın özelliklerini monolitik olarak taşımaz. Örneğin Fransız (Frankofon) muhafazakarlığı, monarşiyi liberal bir

muhafazakarlık çizgisi içinde savunurken, Alman (Germenofon) muhafazakarlığı daha katı bir felsefi temele sahiptir. Alman muhafazakarlığı Aydınlanma ve Napolyon karşıtı görüşlerle şekillenmiştir. Napolyon'a ve devrimin aşırılıklarına karşı duruş, Alman Romantizmi'nin önemli özelliklerinden biri olmuştur. Öte yandan, İngiliz muhafazakarlığına bakıldığında, İskoç Aydınlanması'nın mimarlarından olan David Hume göze çarpar. Hume, kartezyen felsefeye yönelttiği eleştiriler ile muhafazakâr düşünceye önemli katkılarda bulunmuştur. Pragmatik ve gelenekçi özellikler barındıran İngiliz muhafazakarlığı, otoriteye ve vatan sevgisine vurgu yapar. İngiliz muhafazakarlığı geleneğin muhafazasını ve gerekli olduğunda değişimin yapılmasını öngörürken, Fransız tipi muhafazakarlık feodal, mutlakiyetçi ve tepkici bir karakteristiğe sahiptir. Alman muhafazakarlığı ise, Aydınlanma aklını tarih ve gelenek ile yorumlamaktadır (Burak, 2020).

Yukarıdaki teorik çerçeveden de anlaşılacağı üzere muhafazakarlık çok farklı şekillerde ülkelerin uygulama alanlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, pratikte Türkiye'deki muhafazakarlık yapısı Adalet Partisi örneği üzerinden incelenmektedir.

II. TARİHSEL SÜREÇTE OSMANLI-TÜRK MODERNLEŞMESİ VE MUHAFAZAKARLIK

Türkiye'de siyasal partilerin modern anlamdaki dönüşümünde, 1960'lı yılları baz alan değerlendirmelerin temelinde planlı kalkınma, sanayileşme hamlesi, sosyal sınıfların belirginleşmesi gibi modern siyasetin klasik zeminleri ele alınır. Bu bakışın temelinde, 19. yüzyıldan itibaren Batı kapitalizminde gelişen süreciyle sanayi devrimi ve siyasal demokrasiler arasındaki bağlar esas alınmaktadır.

Ülkemizde İlber Ortaylı'nın deyimiyle, "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" adlı kitabında, kurumsal modernite ve siyasal-toplumsal değişim arasındaki ilişki, bir başka açıdan modernleşmeyi bir seçenek değil zorunluluk olarak ortaya koymuştur (Ortaylı, 2008). Bu bağlamda III. Selim'in Nizam-ı Cedid'inden itibaren kurulmaya çalışılan "yeni düzen" ile, Batı kapitalizmindeki çelişkiler, bir yandan siyasal özgürlükler, bir yandan da Batı müdahaleciliği, Tanzimat'tan beri süregelen "ikircikli modernleşme" gayretleri, zaman içinde kurulan modern okullar ve modern kurumlarla, halk arasında ciddi bir mesafenin doğmasına da yol açmıştır. Aralarındaki önemli farklara karşın, III. Selim, II. Mahmut, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamit gibi sultanlar, modern kurumların gelişmesinde, vurguladığımız yüzeyde, modernleşmenin kaçınılmazlığı çerçevesinde çeşitli hamlelere imza atmışlardır. Ancak kapitalist ekonomi gelişir ve sömürgecilik yayılırken, Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çelişki, sadece kamu yönetimi ve ıslahat hareketleriyle değil, iktisadi ilişkiler derinliğinde ele alınmak durumundadır. Osmanlı devleti kapitalist-emperyalist bir devlet değildi, ancak içinde bulunduğu ekonomik ilişkiler zinciri, öncelikle yeniçeri-ulema-ayan üçgeninde bir yönetim tablosu (Tanör, 2016), bu dengeyi gözetten sultanların yerini koruyabildiği bir çerçeve kaçınılmaz olarak 1838 Baltalimanı Antlaşması ile Britanya'nın "açık pazarı" haline gelmesi gibi birtakım nedensellik ilişkilerinin içinde yer almıştır (Ahmad, 2016).

Bu noktada, ilk kaybedilen toprakların Balkan yarımadasında yer alması bir rastlantı olmaktan ziyade, Ortaylı'nın öne sürdüğü üzere, bu alanın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun hammadde kaynağı olması, söz konusu coğrafyada Napolyon savaşları sonrasında, ulus-devlet, milliyetçilik akımlarının da etkisiyle, ulusal burjuvazi ve ulusal kilise taleplerinin ön planda olması rol oynamıştır (Ortaylı, 2008).

1839 Tanzimat, 1856 Islahat Fermanları, 1876'nın temelini hazırlamıştır. I. Meşrutiyet'e giden yolda, görece olarak ortaya çıkan modern kamuoyu, gazete yayını, Harbiye-Tıbbiye-Mülkiye'de oluşan yeni elit, siyasal yaşamın sonraki evrelerinde önemli dönüşüm ve rekabetlerin yerleşmesinde işlev kazanmıştır. I. Meşrutiyet öncesinde Genç Osmanlılarla başlayan Jön Türk hareketiyle taban kazanan, yenilikçi-muhafif hareketler, 1895'te Askeri Tıbbiye Mektebi'nde kurulan İttihat Terakki Cemiyeti ile

bir başka boyut kazanmıştır. Bu cemiyet 1905 ve 1907 kongrelerinde, önemli bölünme ve doğurganlıkları Türk siyasal modernleşmesi açısından ortaya çıkarmıştır.

II. Meşrutiyet sonrasına uzanan partileşmelerde, İttihat Terakki, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ile birleşen kanadı ile, Emre Kongar'ın (Kongar, 2012) deyimiyle, devletçi-seçkinci siyasetin öncüsü olurken, Prens Sabahattin çizgisindeki Ahrar Fırkası Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti, gelenekçi-liberal yapılanmaların habercisi sayılmıştır. Sonraki aşamada Hürriyet ve İtilaf Fırkası da bu minvalde ele alınabilir (Ahmad, 2015).

Bununla birlikte, Türk modernleşmesinin karakteristiğini görmezden gelerek yapılacak klasik modernizm yorumları kafa karışıklığına neden olabilir. Zira, bu saydığımız oluşumları, çağdaş ideolojiler ve siyasal partiler zemininde bir yere oturtmak oldukça güç görünmektedir. Osmanlı modernleşmesinde ele alınan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını (Akçura, 2020), siyasal spektrumun Sağ ya da Sol yanında görmek, oldukça zorlayıcı bir çabayı ortaya koymaktadır.

Bu konuyu sadece sosyo-ekonomik altyapı ilişkileri ve sosyal sınıflar temelinde ele aldığımızda, determinist bir yaklaşımla, ülke içinde ticari ve sınai devrimi beklemek, ardından sınıfsal-toplumsal-siyasal değişim taleplerini ele almak söz konusu olabilir. Ne var ki, Osmanlı'dan, Atatürk'ün kurduğu modern Türkiye Cumhuriyeti'ne giden rotada, I. TBMM'deki siyasal ayrılıkların derinliğinde, Müdafaa-i Hukuk Grubu (1. Grup) ile 2. Grup arasındaki ilişkilerde de benzer farklılıkların olduğunu gözlemlemek söz konusudur. Bu noktada da devletçi-seçkinci, gelenekçi-liberal başlığı yeterli olacak mıdır? Yoksa Cumhuriyet'in ertesine denk gelen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) da altı çizilen "ikinci çizginin" devamı olarak mı adlandırılacaktır?

Soruların yanıtlarını ele aldığımızda, ezbere odaklanan bir bakış açısını irdelemek durumundayız. Türk modernleşmesinde 1. çizginin temsilcisi sayılan İttihat Terakki Cemiyeti, Cumhuriyet rejimine karşı muhalif diye kategorize edilen TCF ile ilintilendirilmiştir. Bu noktada karşı geldiği parti de Atatürk'ün kurduğu, 1. Çizginin temsilcisi, Cumhuriyeti kuran Cumhuriyet Halk Fırkası Partisi (CHP)'dir. Atatürk'ün isteğiyle kurulup, kendisini feshetmek durumunda kalan SCF'deki Serbest sözcüğü de siyasal ideolojilerdeki 'liberal'in karşılığında kullanılmıştır. Bununla birlikte "liberal" siyaset, başlık olmanın ötesine geçememiştir.

Türkiye'deki siyasal rekabetin temelinde, Frederick Frey'in (1965) ifade ettiği çerçevede, Cumhuriyet'i kuran askeri ve sivil bürokrasi ile 1930'lu yıllarda devletçilik başlığında devlet kapitalizmi uygulamalarında gelişen ticari burjuvazi ve köylülüğün ekonomi-politik yüzeyindeki vaziyet alışları, 1946'da "çok partili yaşama" geçişte CHP-Demokrat Parti (DP) zıtlığı belirginleşir. DP, ilk kurulduğu zamanlarda, ABD basını tarafından "Türk liberalleri" olarak adlandırılmış, CHP-DP yarışı, ABD'deki muhafazakâr eğilimli Cumhuriyetçi Parti ile liberal eğilimli Demokratik Parti'ye benzetilmiştir. Bugünkü siyasal spektrumda oldukça garip karşılanacak bu benzetme, aslında ülke içi dinamiklerle olmasa da dış basından "muhafazakâr" siyaset değerlendirmesinin öncelikle CHP için kullanıldığını göstermektedir. Çalışmanın içerisinde de "muhafazakâr" sözcüğünü ilk kez kullanmaktayız. Zira ülkemiz siyasetinde muhafazakarlık ile gelenekçilik sıklıkla birbirine karıştırılmakta, zaman zaman birbirleri yerine kullanılmaktadır.

Batı tipi muhafazakarlığın temelinde Edmund Burke'ün (Edmund, 2013) aydınlanma karşıtı tezleri ve Fransız devrimi eleştirisi gösterilmektedir. Teorik orijin açısından kabul edilmekle birlikte, 17. yüz yılda İngiltere'de Cromwell sonrası, kral II. Charles'ın sınırlı yetkileri olmasını savunan Whigler'e karşı, kralın yetkilerinin muhafaza edilmesini savunan "Toryler", 19. yüzyılda Muhafazakâr Parti olarak örgütlenmişlerdir. Sadece İngiltere değil, diğer Batı Avrupa örneklerinde de görüldüğü gibi, muhafazakar siyaset, karşı tezler ileri sürdüğü aydınlanma, kapitalizm, siyasal demokrasi ile zaman içerisinde uzlaşmış, 20. yüzyıl başında Lloyd George, Lord Curzon ve Churchill gibi liberaller, Muhafazakar Parti'ye geçmişler, liberaller siyasal spektrumda gerilerken, bir müddet Liberal Parti'nin içinde yer alan Fabian'lar olarak adlandırılan İşçi Partisi'nin nüveleri, kendi partilerini kurarak, İngiliz siyasal spektrumunda ana akımdaki yerlerini almışlardır. Son tahlilde üç parti de Westminster partileri olarak, klasik İngiliz siyasetinin siyasal yapıları olarak konumlarını sürdürmektedirler.

Peki Türkiye’de “Türk tipi bir muhafazakarlık” var mıdır? Muhafazakarlık DP için bir özne mi teşkil etmekteydi? Çoğunlukla muhafazakarlık sadece gelenekçilik ile değil, ülkemizde popülizm ile de karıştırılmaktadır. “Milletin milli ve manevi değerlerine bağlılık”, popülist bir gelenekçilik ile mi, muhafazakarlığın yararlandığı bir başlık ile mi değerlendirilmelidir?

Bu soruları yanıtlarken, Tanıl Bora’nın Türk Sağ’ını betimlediği kitabının başlığından yararlanılabilir. Bu da “Türk Sağ’ının Üç Hali” başlığında; milliyetçilik, muhafazakarlık ve İslamcılık olarak dikkat çekmektedir (Bora, 2018). Dikkat edilecek olursa, başlıkların herhangi birinde “liberalizm” ya da “liberal” yoktur. 1946-1960 arasında Türk siyasal spektrumunda henüz Sağ ve Sol değerlendirmeleri de yoktur. Bunun için 1960’ları beklemek gerekmektedir.

Frey’in Cumhuriyet’i kuran askeri ve sivil bürokrasi için kullandığı ve CHP’de somutlaştırdığı “1. Elit” ile 1930’lu yıllarda güçlenen ticari burjuvazi ve köylülükte dile getirdiği, DP’de somutlaştırdığı “2. Elit” mücadelesi, Sol-Sağ mücadelesi değildir (Frey, 1965). 1946’da ABD basınında muhafazakâr olarak nitelenen CHP’nin, 1965’te “Ortanın Solu”nda kendisini yeniden tanımlaması, Türk siyasetinin kendine özgün koşullarını yeniden anımsatmaktadır. Bunu kurumsal ve geç modernleşme ile tek başına açıklamak, ne kadar mümkündür, tartışmaya açıktır.

II.I. Tarihsel Zeminde DP’nin İşlevi

Çalışmanın ana konusu bağlamında AP’nin siyasal köklerinin geldiği DP’yi “muhafazakâr” bir parti olarak ele almak, “elitler arası” rekabette, soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. DP kurucularının başında Celal Bayar, Atatürk’ün son başbakanıdır. Tek parti CHP’inde İktisat Bakanlığı, İş Bankası kuruculuğu çerçevesinde, liberal ekonomiye yatkınlığı ile bilinmektedir. Ne var ki DP’yi liberal bir parti olarak değerlendirmek, Türk siyasal yaşamında, özne haline gelmeyen liberalizm açısından tartışmalı bir alanı ortaya koymaktadır. DP’nin iktidarından itibaren Bayar’ın başbakan olarak görevlendirdiği, DP’nin genel başkanı seçilen Adnan Menderes, CHP döneminden beri süren Kamu İktisadi Teşekkülleri’ni özel sermaye yetersizliği zemininde açmaya devam etmiş, tabanını, ekonomi ve siyasetteki desteğini “köylülük”ten almıştır. DP-AP-DYP (Doğru Yol Partisi) siyasetinin “yüksek taban fiyatı” ile anılması bir tesadüf değildir. İttihat Terakki’nin 1914-1918 arasındaki “milli iktisat politikası”, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)’nin 1930’lardaki “devletçilik” uygulamaları, geç modernleşen ekonomilerin, devlet eliyle ulusal burjuvazi yaratma anlayışının devamı olarak ele alınabilir. DP de bu siyasetten vazgeçmemiş, ilk kurulduğu zamanlarda CHP’den farkını, daha liberal bir ekonomi ile tanımlamış, laiklik konusunda ise Celal Bayar’ın Atatürk’ten gelen siyasal miras ile garanti altına alan bir algı ortaya koymuştur. DP’nin muhafazakarlığı “Ezan”ın yeniden orijinal dilinde okunması, dinin kamusal alanda daha fazla yer alması, dini tarikatlar ile temas kurma ile açıklanabilir mi? İşte burada muhafazakarlığın dincilik, gelenekçilik ile karıştırılması gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Asıl sorunsal ise; Batı tipi muhafazakarlık ile Türk tipi muhafazakarlık tanımlamasının ayrı ayrı yapılması ya da yeniden bir tanımlama yapma ihtiyacını ortaya koymasındadır (Ahmad, 2016).

DP-AP-DYP çizgisi, Türk siyasal yaşamında, özellikle AP ile “Merkez Sağ” tanımlaması içerisinde ele alınmıştır. O zaman şu soru zihinlere gelmektedir. Türk tipi muhafazakarlık, Türk tipi “Merkez Sağ” tanımı içinde midir? Bu durumda, Merkez Sağ tanımlamasını yapmak gerekmektedir.

Bu soruların yanıtlanmasında, AP’den itibaren konuşulan, darbe karşıtlığı, gelenekçilik, hürriyetçilik, milliyetçilik, maneviyatçılık, topyekûn kalkınmacılık başlıklarında tanımlanma gereği duyulan bir siyasal çizgiyi 1960 yılında kamuoyuna lanse edildiği görülmektedir (Neziroğlu & Yılmaz, 2013a).

II.II. Adalet Partisi: Sağ Siyaset ve Sağ’daki Ayrımlar

AP’nin ideolojik parametreleri, Türk siyasal yaşamında hangi çerçevede ele alınabilir? İlk soru, DP’nin Frey’in tanımladığı, 1930’lu yıllarda devletçilik politikaları zemininde temelleri atılan ticari burjuvazi ve kuruluş şartlarında köylülüğün de eklemlendiği “ikinci elit”i temsil ederken, devamı

niteliğindeki AP'nin 1960'lı yıllarda, planlı kalkınma ve sanayileşme sürecinde yükselen sanayi burjuvazisinin partisine evrilmesini irdelemek gerekmektedir. Bu sosyolojik değişimde, bir yandan Türk Sağ'ında küçük ve orta ölçekli burjuvazinin, tüccar kesiminin Milli Görüş'te, esnaf kesiminin MHP'de temsili, önemli bir bölünmeyi işaret etmektedir. Bu bölünme, kliksel değil, sosyolojiktir. Öte yandan, AP'nin, kent seçmeni, orta sınıf, sanayi burjuvazisi ağırlıklı yapılanması, bir bakıma siyasal-sosyolojik bir dönüşüm yaratmıştır. Ancak temel tartışma konusu, Batı Avrupa ülkelerindeki, sınıfsal mücadelede, muhafazakâr siyaset, aristokratik zeminden, burjuva demokrasisini koruma konumuna gelirken, Türkiye'de AP zemininde, önce ticaret burjuvazisi ve köylülük, ardından orta sınıf ile sanayi burjuvazisi denkleminde, bir duruma gelmiştir. Burada vurgulanan, bir tezat olmaktan ziyade, sosyo-ekonomik koşulların yanı sıra, ülkemizdeki kültür ikileşmesidir. AP, modern siyaset ve muhafazakâr talepler arasında bir denge unsuru gibi gözükürken, konjonktürel değişim, Türkiye'deki sosyolojik dönüşümde, bir sentez olmaya çalışmıştır.

1960'lı yıllarda AP, sadece 27 Mayıs'la, "kamusal alana yansımayan" bir hesaplaşma içine girmeye çalışmamış, aynı zamanda, moderniteyi yadsımayan bir siyaseti öngörmüş, mukaddesatçı kesimlerin siyasal arayışlarını, milliyetçi refleksleri bir bütün içinde ortaya koymaya çalışmıştır. Sağ'daki bölünme sonrasında, AP'nin 1970'li yıllardaki siyaseti, daha kompleks, iç ve dış konjonktürün etkisi, iç yapısındaki tartışmaları ile daha görünür çelişkilerin bir yansıması olmuştur.

Adalet Partisi (AP) 11 Şubat 1961'de emekli orgeneral ve genelkurmay başkanı Ragıp Gümüşpala ve arkadaşları tarafından kuruldu. Gümüşpala, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine katılmamış, 3. Ordu Komutanı idi. Hatta darbeyi bastıracağı, DP'yi yeniden iktidara getireceği tevatürleri kamuoyunda yaygınlaşmıştı. Askeri yönetimin başına geçen Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel tarafından Haziran 1960'ta Ankara'ya çağrılan Gümüşpala, Genelkurmay Başkanlığı görevine getirilirken, Ağustos 1960'ta emekli edildi. Gümüşpala, hem askeri kimliği, hem de 27 Mayıs'a mesafeli tutumuyla, taktiksel olarak makul bir tercih olarak ele alınabilirdi. Partinin sonraki siyasetinde, "denge arama", neredeyse içselleştirilen sürekli bir tutum haline gelmiştir. Gümüşpala da bu tutumun bir emaresini teşkil etmektedir. AP'nin "ilk logosu" rahle içinde doğan güneştir. Burada hem dini mesajlar verilmekte hem de güneş ile karanlığa karşı bir aydınlık imajı verilmektedir. Zaten partinin ismi Adalet'tir. Yassıada mahkemelerine karşı, DP'nin siyasal yargılanmasına muhalif olan bir arayış ifade edilmektedir. AP, aslında askeri rejime, askeri rejimin kurduğu yeni düzene karşı bir siyasetin öncüsü olmuştur. Kapatılan DP'nin devamıdır, bunu resmen ilan edememektedir, Temmuz 1961'deki anayasa referandumunda etkili olamamış, Eylül 1961'de başbakan Menderes ve iki bakanın siyasal idamını engelleyecek bir kamuoyunu örgütleyememiştir. Bununla birlikte siyasal idamların ertesinde düzenlenen Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde, DP mirası üzerinde rekabet eden Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)'ni geçmiş, Senato'da birinci, mecliste ikinci parti olmuştur. Adres AP olarak verilmiştir ancak askeri vesayet AP'nin cumhurbaşkanı adayını Ali Fuat Başgil'i CHP dışındaki partilerin konsensüsü ile seçilebilecek çoğunluğa sahip olmasına rağmen engellerken, CHP ile "büyük koalisyon" kurmak zorunda kalmıştır. Bu zorunluluk "denge" arayışından kaynaklanmıştır.

Çalışma içinde tüm siyasal süreçler, detayıyla ele alınmayacaktır. Ancak belli dönüm noktalarını ele almak, teorik analizde de işlevsel bir önem taşımaktadır. AP'nin 1963 sonrasında ana muhalefet konumuna gelmesi, koalisyondan çekilmesi, 1965'te ise CHP dışındaki partilerle koalisyon kurabilmesinin temelinde, 1964'te Ragıp Gümüşpala'nın ani ölümüyle AP'nin genel başkanı seçilen Süleyman Demirel'in liderliğinin rolü bulunmaktadır.

1960'lı yıllarda AP, sadece 27 Mayıs'la, "kamusal alana yansımayan" bir hesaplaşma içine girmeye çalışmamış, aynı zamanda, moderniteyi yadsımayan bir siyaseti öngörmüş, mukaddesatçı kesimlerin siyasal arayışlarını, milliyetçi refleksleri bir bütün içinde ortaya koymaya çalışmıştır. Sağ'daki bölünme sonrasında, AP'nin 1970'li yıllardaki siyaseti, daha kompleks, iç ve dış konjonktürün etkisi, iç yapısındaki tartışmaları ile daha görünür çelişkilerin bir yansıması olmuştur.

DP-AP çizgisinde değişmeyen sosyal belirleyici köylülüktür. AP, kendi seçmen yapısında ve örgütlenmesindeki değişime karşın, DP geleneğinden gelen, köylü seçmen tabakasıyla ilişkisini, sona erdirmek bir yana, her seferinde yüksek taban fiyatları ve sübvansiyonlarla pekiştirmiştir. DP lideri

Menderes, kırsal alandan gelen, geniş topraklara sahip olan, kırsal kökenini saklamadan, modern kimliğini ifade eden, karizmatik bir siyasal liderdi. Süleyman Demirel, şivesi, köylülüğünü kamusal alana ifade etmekte kaçınılmaz kimliği, bir yandan da sanayi burjuvaziyle paylaştığı kentli görünümüyle, yine bir muhafazakar sentezi ortaya koyuyordu. O hem “barajlar kralı”, “medeniyetçi”, hem de “çoban Sülü” idi. Isparta İslamköy’de “çoban”lıkla başlayan, ABD’de aldığı üniversite sonrası eğitimle kendini geliştiren, DSİ genel müdürlüğü, AP genel başkanlığı ve başbakanlıkla (1993’te cumhurbaşkanlığı ile sonuçlandırılan) bir “başarı öyküsü” idi. Bu da sosyolojide, “orta boy teoriler” ile açıklanan, kişileri içinde yaşadıkları toplumsal sisteme entegre eden, sınıfsal konumlarını sorgulamadan, verilen fırsatlarla, ülkenin en başına getiren bir Cumhuriyet projesi olarak adlandırılabilirdi.

Demirel’in 1964’te genel başkan seçildiği AP kongresi “muhafazakâr siyaset” için işaret edici bir öneme sahiptir. Demirel’in “köylü kimliği”, dini açıdan “mütedeyyin bir ailenin çocuğu olması”, “modern görünümü”, “ABD’de aldığı eğitim”, “bir ABD firmasının temsilcisi” olması gibi başlıklar, kongre öncesi önemli tartışmalara neden olmuştur. AP kongresi öncesi özellikle Demirel’in dini eğilimlerinin inandırıcı olmadığına dair propagandalar, delegenin tercihini etkilememiştir. Demirel, sıradan bir vatandaşın, özellikle kırsal alandan gelip yeni biten şehirlerden birine yerleşen hırslı göçmenlerin, kendi kendini yetiştiren adam açısından, kendilerini özdeşleştirebildikleri bir liderdir. Kampanya sürecinde, bunun büyük bir değer olduğu ortaya çıkmış ve Demirel, bu tip seçmene kolayca ulaşabilmiştir. Demirel’in rakipleri konumundaki İnönü ve Aybar gibi liderler, dışarıdan gelen liderler iken, Demirel içeriden gelen biriydi. (Ahmad, 1994: 278).

Türk tipi muhafazakarlıkta modern yaşam, dini eğilimler, serbest ekonomi, ABD ile müttefiklik, dönemin konjonktürel özelliği bağlamında anti-komünizm ve dini-anti komünist ekseninde yükselen milliyetçilik bir sentez olarak AP’de zaman içinde katıştırılmıştır. Bu bağlamda, Tanel Demirel’in vurguladığı çerçevede, AP-muhafazakarlık-milliyetçilik ilişkisine atıf yapmak gerekmektedir.

Muhafazakâr anlayışa göre devletin başta toplumsal düzeni korumak üzere birçok işlevi vardır. Devlet Cumhuriyetçi-demokrat sistemin temel yürütücüsüyken aynı zamanda milli iradenin gerçekleşmesini sağlayacak ve halka hizmet edecek bir unsurdur. Merkez sağın maddi modernleşme anlayışı içerisinde devlet ilerlemeyi ve kalkınmayı sağlayacak ve toplumu hedeflenen modern devletler seviyesine çıkaracak yegâne güçtür. (Demirel, 2011: 119). Devletin varlığının meşruiyeti ise millete dayanır. Devlet ile milletin özdeşleştirilmesi merkez sağ içinde vurgulanan bir başka söylemdir. AP’nin devlet kavramlaştırması devlet ile millet arasındaki özel bağa atıf yapan milliyetçilik anlayışı ile pekiştirilmiştir (Demirel, 2011).

II.III. Adalet Partisi İktidarı: Muhafazakarlık ve Sağ Siyasette Dönüşüm

AP iktidarı, sadece bir dönemi ifade etmez. Türkiye’nin siyasal darbe ve cuntalarla sorun yaşadığı süreçte, tanımlanmamış Türk tipi siyasal muhafazakarlık açısından adeta bir kuruluş dönemini dile getirir. Şöyle ki, AP döneminde %5 enflasyon ve %7 kalkınma hızıyla hızlı sanayileşme, sosyal sınıflar arasındaki gelir dağılımı dengesinin bozulması, bir yandan Sol ve sosyalist görüşlerin popülerleşmesine neden olmuştur. Bu yönelimi sadece dünyadaki 1968 hareketi ve gençlik olaylarının Türkiye’ye yansımaları olarak görmek, iç dinamikleri görmezden gelen bir yaklaşımı anlatır. DP’nin mirasını sürdüren AP siyasetinde, MSP ve MHP ile siyasal yol ayrımına gelmesi, bir kurumsal-siyasal ayrım değil ancak muhafazakâr siyaset açısından, sosyolojik bir koalisyonun çözülmesini dile getirir. Millî Görüş’ün kurucusu, bu geleneğin devamı Millî Nizam Partisi (MNP) ve Millî Selamet Partisi (MSP)’nin genel başkanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) genel başkanıydı. DP’nin Frey’in anlatımındaki ticari burjuvazi ve köylülükte formüle ettiği 2. Elit’e, AP’de artık sanayi burjuvazisi de eklenmiştir. Millî Görüş’ün ticaret burjuvazisi ve Anadolu sermayesine, küçük ve orta ölçekli burjuvaziye dayanan tabanı, sanayi burjuvazisine mesafeli bir tutumdadır (Erbakan, 2019). Dolayısıyla Millî Görüş, İslamcı bir muhafazakarlık çerçevesinde, ayrı bir siyasal-sosyal oluşum olarak Türk muhafazakâr siyasetinde yerini almıştır. MHP ise anti-komünizm ekseninde bir reaksiyoner milliyetçilik ile Türkiye’nin önderliğinde, milliyetçi muhafazakarlığın öncüsü olmuş,

siyasetini Türk-İslam ülküsü olarak ve “9 Işık” kitabıyla, dini değerleri de içine alan bir sentezi öne sürmüştür (Türkeş, 2017).

AP’deki sosyolojik ayrışmayı ne Bayar önderliğindeki Ferruh Bozbeyli genel başkanlığındaki Demokratik Parti ile ne de 9 Mart-12 Mart askeri cuntalarıyla anlayabilmek mümkündür. Dönem itibarıyla “eski DP’lilerin affı”, Sol muhalefetin yükselişi bu çerçeveyi anlatmak açısından tartışılabilir. Sağ’ın ana partisi olarak anılan AP’nin, 1960’ların sonunda yaşadığı dönüşüm, günümüze uzanan Merkez Sağ tartışmalarına da bir açıklama getirmektedir. AP’nin milliyetçi-muhafazakâr siyasetinde, 1970’li yıllar, “anti-komünizm” ekseninde bir siyasal-toplumsal duruşu ön plana çıkarmıştı. 12 Mart 1971 döneminde, anayasadaki reform adı verilen, daha otoriter değişimlerin, muhtırayla devrilmesine karşın, meclisteki AP çoğunluğuyla gerçekleştirilmesi, aynı sayısal ve siyasal çoğunluğun, askeri vesayeti öne sürerek, siyasal idamları onaylaması, 1973-1980 döneminin gidişatı açısından, önemli ipuçlarını dile getirmektedir. Faruk Gürler’in askeri yönetim tarafından dayatılmasına karşın, AP-CHP liderlerinin ve parti gruplarının direnişi, demokratik bir tavır olarak tarihe geçmiştir. Ne var ki, 1974-1980 arasındaki siyasal bunalımlarda, bir daha benzer bir duruş kaydedilememiştir.

Ecevit’in demokratik soldaki CHP’si, MSP ile koalisyonunda “haşhaş ekimi yasağının kaldırılması”, Kıbrıs Barış Harekâtı ile kısa süreli hükümetlerinde, önemli politikalara imza atarken, 8 aylık hükümet, anlayış farkları zemininde devam edememiştir. 6 aylık Sadi İrmak hükümeti, partiler üstü ve güven oyu alamamış bir hükümet olarak devam etmiş, AP, 1975 Mart ayında, MSP-MHP-CGP-DP ile 1. Milliyetçi Cephe hükümetini kurmuştur. 1960’lı yılların sonunda sosyolojik bölünme yaşayan Sağ, “milliyetçi cephe”de, anti komünizm ekseninde, koalisyonda hükümetinde bir araya gelmişlerdir. AP’nin önderliğindeki cephede, Sağ siyasette, milliyetçi, muhafazakâr, İslamcı, mukaddesatçı anlayışlar, Soğuk Savaş mantığı ve NATO doktrinlerinde, komünizme savaş açan bir söylemle iktidara gelmişlerdir. Peki “komünist tehlike” nerededir? Ecevit’in CHP’sini komünist olarak nitelemek, siyasal literatürde gerçekçi gözükmemektedir, bununla birlikte birtakım Sol fraksiyonların, 12 Mart sonrası CHP ile gösterdiği dayanışma, DİSK’in CHP’ye destek vermesi, bir “güç birliği cephesi”nin oluşması, Sağ ve Sol’daki kutupların, birbirlerini komünist ya da faşist olarak adlandırmasına neden olmuştur.

Türkiye’de planlı kalkınma, sosyal devlet, sendikal arayışlar, hızlı sanayileşmenin getirdiği demokratik işçi hakları konusu, CHP’de de Demokratik Sol hareket ve Ecevit’in genel başkanlığıyla sonuçlanmıştır. 1961’den itibaren Mehmet Ali Aybar genel başkanlığında, işçi sendikalarının liderlerinin kurduğu Türkiye İşçi Partisi (TİP) yasal bir sosyalist parti olarak siyaseten konumlanmıştır (Neziroğlu & Yılmaz, 2013b). Ancak ana akımdaki Sol, ancak devletin kurduğu partideki sınırlarıyla kabul edilebilirdi. Bu çerçevede siyasetin ana spektrumunda Ortanın Sağı-Ortanın Solu tanımları, Ecevit’in iddia ettiği anlamda, “siz faşizmi engelleyin, biz de komünizmi” diyerek, sosyal değişimde siyasal kulvarlara yerleşen ideolojik akımların da belli bir kontrol-denge zemininde olmasını sağlamıştır (Ecevit, Türkiye 1965-75, 2010).

II.IV. 12 Mart- Askeri Vesayet ve Muhafazakarlık

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin, DP iktidarını hedef alan yaklaşımları, DP milletvekillerinin, cumhurbaşkanı, başbakan, hükümet üyeleri ve parti yöneticilerinin tutuklanması, Yassıada mahkemeleri, doğal yargıç ilkesinin yok sayılması, başbakan Menderes, dışişleri bakanı Zorlu ve maliye bakanı Polatkan’ın siyaseten idam edilmeleri (Birand & Akçura, 1994); DP’nin mağduriyeti ve kapatılması üzerine kurulan AP açısından askeri vesayete karşı hep bir vaziyet alış, sivilleşme savları üzerinde etkili olmuştu. Gelgelelim 12 Mart dönemi, Demirel’in ve tek parti iktidarına dayanan hükümetin istifaya zorlanmasıyla başlamışsa da 1961 anayasasına muhalefet eden AP’nin, askeri yönetimle iş birliği zemininde, “reform” adı altında, özgürlüklerin budanmasına vesile olan bir siyaseti ortaya koymuştur (Güleçyüz, 2015). Bu dönem gençlik liderleri Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamına, AP’nin destek vermesiyle anımsanır. Bununla birlikte söz konusu destek, 12 Mart-AP iş birliğinin simgeleşmiş bir vechesini sembolize etmekteydi.

Bütün bu gelişmelere karşın, 1973'teki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde askeri vesayetini dayattığı Orgeneral Faruk Gürler'in cumhurbaşkanlığı adaylığına karşı, Demokratik Sol'da yer alan Ecevit'in CHP'si ile iş birliği yapıp, Korutürk'ün cumhurbaşkanlığına seçilmesine katkı sağlamıştı.

Anti komünizm ekseninde ifade edilen "Milliyetçi Cephe" (MC), 1975-1977 ve 1977'de, 1. ve 2. Milliyetçi Cephe ile isimlendirilen koalisyonlarla, "mecliste Demirel, sokakta Türkeş" formülü ile dile getirilirken, AP ve MHP'nin oyları, CHP'nin oylarını en üst noktaya çıkardığı 1977'de, eş zamanlı artmıştır. O dönemde, AP'deki eğilimlerden "milliyetçilik" in, MHP'nin etkisi altına girdiği, anti komünist milliyetçilik düşüncesinin, Sağ üzerinde genel etkisinin olduğu, rakamlarla görülmektedir.

Konumuzla bağlantılı olarak, 12 Mart yönetimi ve AP arasındaki iş birliğindeki ortak payda, komünizme ve Sol'a karşı siyasal bir ittifaktı. Anayasadaki otoriterliğe dayanan geri dönüşler, özgürlüklerin komünizm tehdidine karşı azaltılmasını hedefliyordu. Bu ittifak, sivil dönemde, Demokratik Sol'da yer alan CHP'ye karşı, 1975-1977 ve 1977'de kurulan Milliyetçi Cephe (M.C.) hükümetleri idi. MC'deki "milliyetçi" ortak paydası, anti-komünizm ekseninde somutlaşmıştı. Böylece muhafazakâr AP, İslamcı muhafazakâr MSP ve milliyetçi muhafazakâr MHP, komünizm karşıtlığı ve NATO doktrinlerinde bir milliyetçilik ortak paydasında bir araya gelmişlerdir.

CHP'nin 1973 ve 1977 seçimlerinde birinci parti olması, 1977'de oylarını %40'ın üstüne çıkarması, uzun erimli hükümetler kurmasını sağlayamamış, Sağ blok iktidara gelmesini engellemişti. 1974'teki CHP-MSP hükümeti, ABD'nin dayattığı haşhaş ekimi yasağı kaldırma ve Kıbrıs Barış Harekati'nı gerçekleştirme gibi, önemli atılımları gerçekleştirirken, Ecevit'in CHP'si, 1977'ye anti-empyalizm bağlamında bir milliyetçilik ile girmiştir. Milliyetçilik siyasetin Sağ ve Sol'da ortak paydası olarak yükselirken, 1979 ara seçimlerinde ağır bir yenilgi alan CHP, 1978-1979'da AP'den 11 milletvekili transfer ederek kurduğu hükümetten uzaklaşma gereğini hissetmiştir.

II.V. 1979-1980'de Neoliberalizm Zemininde Milliyetçi Muhafazakâr AP

AP'nin Demirel'in Edirne ilinin şivesine atıfta bulunarak "bej" diye nitelendirdiği "5-0"lık ara seçim zaferi, bu sefer koalisyon değil ancak MSP ve MHP'nin dışarıdan desteklediği bir azınlık hükümeti formülüyle, hükümet etmesini sağlamıştır. Demirel'in öncelik verdiği konular aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

- a. Terörle mücadele
- b. Enflasyonla mücadele ve ekonomide yeniden yapılanma
- c. Kamu düzenini temin etme başlıklarına odaklanmıştır.

1977 genel seçimleri ve 1979 ara seçimlerinde Sağ blokta oyları artan iki parti AP ve MHP'dir. Bu noktada AP'nin sadece muhafazakarlık değil milliyetçilik yüzeyinde de MHP ile hem rekabeti, hem iş birliği vardır. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri döneminde "mecliste Demirel, sokakta Türkeş" formülü, azınlık hükümeti döneminde bu kadar ön planda olmasa da gittikçe artan oranda, askeri etkinin arttığı, tüm ülkenin 1978'de yaşanan Maraş olaylarından itibaren, neredeyse tamamen sıkıyönetim içinde bulunduğu, mülki idarenin fiilen askeri makamlarla paylaşıldığı bir süreç yaşanmaktadır.

AP'nin 1979 Ekim ara seçiminde sonr, MSP ve MHP'nin dışarıdan desteği ile kurduğu son azınlık hükümetinde, 24 Ocak 1980 kararları, ön plana geçmiştir. CHP'nin azınlık hükümeti sonrasında AP, sokaktaki terörü ve enflasyonu engelleme hedeflerini öne çıkarmıştır. Neoliberalizmin, ülke siyasetinde hem askeri yönetim hem de Sağ ve Sol'un değişik akımlarında etkin olacağı yılların arefesinde, ithal ikameci modelden, serbest piyasa ekonomisine geçişin sağlanacağı yapısal kararların, bürokrasideki mimarı ise, son ara seçimlerde MSP'den bağımsız milletvekili aday olmuştur, muhafazakâr kimliği ile tanınan, daha sonra 12 Eylül hükümetinde, başbakan yardımcılığı yapacak, ANAP kurucu genel başkanı ve Başbakan Turgut Özal'dır. Özal, 1989-1993 arasındaki cumhurbaşkanlığı görevini, vefat edince, ilginç bir tarihsel rastlantıyla Süleyman Demirel'e bırakmıştır. Demirel-Özal, 1980'li yıllarda "24 Ocak"a sahip çıkma rekabetine girerken, 1980'lerde ABD'de muhafazakâr Reagan ve Britanya'da

muhafazakâr Thatcher, neoliberal ekonominin, kararlı savunucuları ve uygulayıcıları olmuşlardır. Bu dönem, dünyada ve ülkemizde, muhafazakâr siyaset-neoliberal ekonomi sentezini ifade etmiştir.

AP, 24 Ocak 1980 kararlarıyla, iktisadi açıdan ülkenin ithal ikameci modelden, serbest piyasa ekonomisine geçmenin en önemli adımlarından birini atmıştır. Ne var ki grevlerin ertelenmesi, dönemin işçi hareketleri açısından hemen hemen olanaksız görünürken, terörle mücadelede ordunun desteğine ihtiyacı vardır (Ecevit, 2010).

AP, askeri dönem öncesi, muhafazakâr siyasette, neoliberalizmle, çağa uygun bir dönüşüm yaşamış, sonraki yıllar için de önemli bir işaret edici olmuştur. AP muhafazakarlığı bu bağlamda, milliyetçi, mukaddesatçı, muhafazakâr, İslamcı, neoliberal eğilimler çerçevesinde, muhafazakarlığı milliyetçilik ile sentezleyen bir alışımla, tarihteki yerini almıştır.

12 Eylül öncesi AP; MSP ve MHP'nin dışarıdan desteğine karşın, 1960'lı yılların sonundaki sosyolojik çözülme kadar olmasa da ayrı bir siyasal tüzel kişilik olarak, kendisini daha fazla vurgulayan bir arayış içinde gözükmektedir (Yücekök, 1971). Demirel'in 12 Eylül sonrasındaki belgesellerde söz ettiği bir konu, öne sürülen duruma işaret etmektedir. "1979 ara seçimlerinde aldığımız %50 oyla Avrupa'nın en büyük muhafazakâr partisi haline gelmiştik". Demirel'in bu noktada sorguladığı, askeri müdahale olmasa, AP'nin (Haziran 1981'de) yapılacak genel seçimlerde, tek başına iktidar olma olasılığıdır. Belki de terörle mücadele ve neoliberal ekonomik programda, 1979 seçiminde AP'nin vurguladığı "istikrar" sloganı çok daha öncelikli olacaktır.

Demirel'in bu noktada sorguladığı, askeri müdahale olmasa, AP'nin (Haziran 1981'de) yapılacak genel seçimlerde, tek başına iktidar olma olasılığıdır. Belki de terörle mücadele ve neoliberal ekonomik programda, 1979 seçiminde AP'nin vurguladığı "istikrar" sloganı çok daha öncelikli olacaktır.

Demirel'in ifade ettiği ve gerçekleşmeyen bu kehanete karşın, Ecevit'in Ocak 1980'deki kehaneti gerçekleşti, 24 Ocak kararları, "Latin Amerika Modeli" olarak, askeri yönetim tarafından uygulandı (Ecevit, 1980). Demirel'in DPT müsteşarı Turgut Özal, bu kararların "bürokratik-teknokratik" mimarı olarak, 12 Eylül yönetimi tarafından ekonomiden sorumlu devlet bakanı ve başbakan yardımcısı olarak atandı. Muhafazakâr Sağ, kendi partisini kapatsa ve lideri dahil kadrolarını yasaklasa da 12 Mart dönemindeki gibi askeri yönetimle, "yeni ekonomik program" çerçevesinde bir kez daha anlaştı.

III. AP'İN KAPATILMASI VE MUHAFAZAKÂR SAĞ'IN BÖLÜNMESİ

AP'nin 1961-1981 arasındaki siyasal yaşamının 19 yılı aktiftir. Zira 12 Eylül 1980'de diğer siyasal partilerle birlikte, askeri yönetim tarafından siyasal faaliyetleri askıya alınmış; 16 Ekim 1981'de ise, yine tüm siyasal partilerle birlikte Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından çıkarılan bir yasayla kapatılmıştır. 1992'de dönemin koalisyon hükümeti (Doğru Yol Partisi [DYP]-Sosyal demokrat Halkçı Parti [SHP]) tarafından teklif edilen yasayla, yeniden açılmasına olanak veren yasa değişikliği gerçekleştirilse de 19 Aralık 1992'de son kez toplanan AP Büyük Kongresi'nin kararıyla, 12 Eylül sonrası yerine kurulan DYP'ye katılmış, DYP'nin logosu AP'nin Kırat'ı olarak değiştirilmiştir. 9 Eylül 1992'de yeniden kurulan ve bölünen CHP siyasetinin aksine, kongre delegasyonu, partinin lideri, DYP'de toplandığı için, siyasal bir bölünme yaşanmamıştır. Süleyman Demirel başbakanken çıkarılan yasa, bir hakkın teslimi olarak görülse de Demirel'in cumhurbaşkanlığı sonrasında AP siyasal alanında DYP-ANAP arasındaki bölünme, 2009'da geciken birleşme ile (DP) misyonunu tamamlamış, bu gelenek simgesel bir çerçevede kendini ifade etmek durumunda kalmıştır.

AP, Türkiye'nin en çalkantılı döneminde, ilk askeri müdahale sonrası, DP'nin devamı olarak kurulmuş, Demirel'in liderliği ile gerek tek başına iktidar gerekse de koalisyonların büyük ortağı olarak, Türk siyasal yaşamına yön vermiştir. Ancak, askeri müdahalelerden kurtulamamış, 12 Mart 1971 muhtırasında parlamentodaki tek başına iktidar çoğunluğuna rağmen, muhtırayla hükümetten çekilmek durumunda kalmış, 12 Eylül'de yine hükümetteyken (azınlık hükümeti), askeri darbeyle devrilmiş, askeri yönetim tarafından da bir yıl sonra, vurgulanan zeminde temelli kapatılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

AP'yi askeri darbelerle anlatmak, popüler yüzeyde daha ilginç olabilir. Sonuç olarak AP, askeri vesayetle uğraşmış, onu aşmaya çalışmış, bir yandan da “eski DP'lilerin affı” başlığında, selefi olan DP'li birtakım kadrolarla da siyasal sorunlar yaşamıştır.

Çalışmanın konusu, AP özelinde Türk siyasal yaşamında, muhafazakâr siyasetin kitleselleşmesi, bu kulvarda muhafazakarlığın AP dışında yer alan diğer sağ tandanslı partiler olan MSP ve MHP'de de farklı siyasal zeminlerde kendisini ifade etmesini içeren tartışma ve analizi içermektedir. AP'de Ahmet Yücekök'ün deyimiyle DP'den beri süregelen “Büyük Sağ Koalisyon” un parçalanması, hızlı kalkınma, düşük enflasyon, sanayileşme çerçevesinde, büyük burjuvazi ile küçük ve orta ölçekli burjuvazinin sosyolojik ayrışması olarak görülebilir mi (Yücekök, 1971)? Bu savın dışında, AP'nin 1970'lerde MC koalisyonlarında bir araya geldiği MSP ve MHP ile antikomünizm ekseninde gelişen milliyetçi söylemi, muhafazakâr siyaset için araçsal bir dönemi ifade edebilir mi gibi sorular zihinlere gelebilir.

Burada vurgulanması gereken, elbette kültürel-ideolojik anlamda, evrensel-ulusal bazda muhafazakâr siyasetin çeşitli tanımları yapılagelmiştir. AP'nin hızlı göçün arttığı, nüfusun büyük kentlerde daha kozmopolit hale geldiği yüzeyde, muhafazakarlığın farklı veçheleriyle karşılaşması, siyaseten Türk tipi muhafazakarlık tartışmalarına öncü olması, 1961-1980 dönemi için işaret edicidir. 12 Eylül öncesi 24 Ocak 1980 kararlarıyla ithal ikameci modelden, serbest piyasa ekonomisi modeline geçen Türkiye'deki kapitalizmde, serbest piyasacılık ve muhafazakâr siyasetin birlikteliğinde, 12 Eylül hükümetlerinde de yer alan, Demirel'in eski müsteşarı olmasına karşın, yolları ayrılan, ANAP hükümetlerinin başbakanı ve 8. Cumhurbaşkanı Özal, önemli bir örnek olarak, Türk modern siyasetinde yerini almıştır.

DP-AP-DYP geleneğinin Türk siyasal yaşamında, kitlesel etkisini kaybetmesi, Türk tipi muhafazakarlıkta DYP-ANAP modelinin gerilemesine, 2007'deki cumhurbaşkanlığı süreci de tasfiyesine neden olmuştur.

Bugün Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) ve MHP siyasetinin konumu açısından ikame edici bir işlev görüp görmediği, tartışma konusudur. 28 Şubat 1997 süreci, Türk tipi muhafazakarlıkta, DYP-ANAP modelinin gerilemesine, 2007'deki cumhurbaşkanlığı süreci de tasfiyesine neden olmuştur. Bu nedenler sonucunda, günümüzdeki tartışmalarda AP iyi anlamadan bugünkü muhafazakâr siyaseti irdeleyebilmek, modernleşme ile muhafazakarlık arasındaki ilişkileri çözümleyebilmek, tarihsel zeminde oldukça sorunlu bir çözümleme alanını işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2015). *Modern Türkiye'nin oluşumu Cilt-14* (Y. Alogan, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, F. (2016). *İttihat ve Terakki (1908-1914) Cilt-10* (N. Yavuz, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akçura, Y. (2020). *Üç tarz-ı siyaset*. (E. Kılınç, & M. Yeni, Çev.) İstanbul: Ötüken Kitap.
- Birand, M. A. (Yazar ve Prodüktör), & Akçura, Y. (Yöneten). (1994). *Demir kırat* [Sinema Filmi].
- Bora, T. (2018). *Türk sağının üç hali* (Cilt 11). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Burak, B. (2020). Muhafazakarlık üzerine tarihsel ve kavramsal bir analiz . *Uluslararası Politika Akademisi*. Erişim adresi: <http://politikaakademisi.org/2020/01/17/muhafazakarlik-uzerine-tarihsel-ve-kavramsal-bir-analiz/>.
- Demirel, T. (2011). *Türkiye'nin uzun on yılı demokrat parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ecevit, B. (1980). *Bir devlet değişikliği öngörülüyor*. Erişim adresi: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/>.
- Ecevit, B. (2010). *Türkiye 1965-75*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.

- Edmund, B. (2013). *Reflections on the revolution in France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Erbakan, N. (2019). *Milli görüş iktidarı: Niçin ve nasıl*. Ankara: MG V Yayınları.
- Frey, F. (1965). *The Turkish political elite*. Cambridge: MIT Press.
- Genç, E., & Coşkun, T. (2015, 25 Ocak). Muhafazakârlık ve Türkiye muhafazakârlarının bazı halleri. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 27–40. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/185167>. Erişim Tarihi: 12.01.2020.
- Güleçyüz, K. (2015). *Süleyman Demirel, islam, demokrasi ve laiklik*. İstanbul: Yeni Asya Neşriyat.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013a). *Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri Cilt 4 (27 Ekim 1965–26 Mart 1971)*. Erişim adresi: https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/hukümetler/hukümetler_cilt_4.pdf.
- Neziroğlu, İ., & Yılmaz, T. (2013b). *Hükümetler - programları ve genel kurul görüşmeleri 5. Cilt (26 Mart 1971–17 Kasım 1974)*. Ankara: TBMM Basımevi.
- Kongar, E. (2012). *21. Yüzyılda Türkiye*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Ortaylı, İ. (2008). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Özipek, B. B. (2020). Muhafazakârlık nedir?. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(9). Erişim adresi: https://www.muhafezakar.com/blog/muhafazakarlik-nedir_592acf.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri (26 b.)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türkeş, A. (2017). *Milli doktrin 9 Işık*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınları.
- Yücekök, A. (1971). *Örgütlenmiş dinin sosyo ekonomik tabanı*. Ankara: Ankara Ü. SBF Yayınları.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazarlar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazar(lar)ına aittir.

Yazar Katkıları : Çalışma, tek yazarlıdır.

Ethics Statement : The authors declare that ethical rules were followed in all preparation processes of this study. In case of detection of a contrary situation, ÖHÜİİBF Journal has no responsibility and all responsibility belongs to the author(s) of the study.

Author Contributions : There are no other authors contributed.
